

MÜTEŞÂBİHU'L-KUR'AN'LA İLGİLİ BİR TASNİF ÖNERİSİ VE MÜTEŞÂBİHLİK ÜZERİNE YAPILAN DİL TARTIŞMALARI

Bilal DELİSER*

Özet

Bu çalışmada Kur'an ilimlerinin başat konularından biri olan "Müteşâbihu'l-Kur'an", farklı bir yaklaşım ve tasnifle sunulmuştur. Bu yaklaşım bütünü görmemizde bize yardımcı olacak bir tasnifi içermektedir. Bu tasnifte müteşâbihât ile yeni bazı bilgiler yer alırken, pratik değeri olmayan ve Kur'an'ı anlamamızda ve bu konudaki bilgileri kullanmamızda usûl açısından bize yardımcı olmayacak veriler yer almayacaktır. Buna mukabil bu üçlü tasnif, tarihsel malumatları ve tartışmaları yerli yerine koymamıza yarayacak pratik bir tasniftir. Bu tasnifte, "Müteşâbihu'l-Kur'an"; 1. Literal/lafzi benzerlik 2. Al-i İmran, 3/7 ayeti bağlamında tartışılan müteşâbihlik 3. Allah'ın sıfatları çerçevesinde oluşan müteşâbihlik, olmak üzere üç temel başlık altında incelenecektir. Çalışmada gözden kaçan bazı yaklaşımlar okurların dikkatine sunulurken, konunun dilbilimsel, tarihsel ve sosyo-kültürel bir çerçevede anlaşılması yönünde çaba sarf edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhkem, müteşâbih, literal benzerlik, sıfat, antropomorfizm.

A Classification Proposal on Muteshabihu'l Quran and Linguistic Discussions on Ambiguity

Abstract

One of the dominant subjects of Quranic sciences, "Muteshabihu'l Quran" is presented in a different approach and classification in

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
bdeliser@gumushane.edu.tr/bilaldeliser@hotmail.com

this study. The approach contains a classification which will help us to see unity. The data having no practical value and not helping us understand Quran or use related information in terms of methodology will not take place in the classification while muteshabihat (ambiguity) and some new information will be involved. On the other hand, this triple classification is a practical one which will help us put historical information and discussions into place. In the classification, "Muteshabihu'l Quran" will be analyzed under three main titles as follow: 1. Literal similarity, 2. Muteshabihat (ambiguity) discussed within the context of the verse 3/7 in Al-i İmran (Surah), and 3. Muteshabihat formed within the scope of the attributes of Allah. In the study, some overlooked approaches will be brought to the attention of readers, and some efforts will be made for linguistic, historical and socio-cultural understanding of the subject.

Key Words: Muhkam, muteshabih, literal similarity, attribution, anthropomorphism

Giriş

Müteşâbihât konusu esas itibariyle "Müteşâbihu'l-Kur'an" adıyla Kur'an ilimlerinin konusudur. Ancak müteşâbihât kavramıyla kelimeler ve fıkıh ilmi de ilgilenmiştir. Müteşâbihu'l-Kur'an konusu, pek çok çalışmada tamamen Al-i İmran, 3/7 ayeti çerçevesinde tartışılmıştır. Bu bağlamda, Kur'an'ın bir kısmını muhkem diğer kısmının ise müteşâbih olduğuna hükmedilmiştir. Ve bu kavramlar birbirinin zıttı olarak işletilmiştir. Doğru olanın da bu olduğu tescillenmiştir. Müteşâbihât'tan kastedilenin de; anlaşılması için ciddi araştırma ve incelemeye ya da tefekküre ihtiyaç duyulan; birden fazla yoruma müsait olan; muğlak, izaha muhtaç bulunan ayet ve ayetler olduğu görüşü benimsenmiştir. Allah, söz konusu ayette, sonraki asırlarda anlaşıldığı şekliyle Kur'an'ın tamamını muhkem ve müteşâbih olarak iki temel kategoriye ayırmakta mıdır? Ayet böyle bir ayrımı vurgulamak için mi vahyedilmiştir? Yoksa başka bir şeye mi dikkatlerimizi çekmek istemektedir? Kaldı ki, ne bu iki kavramın tanımı, ne müteşâbihlerin ve muhkemlerin sayısı ne de hangi ayetler olduğu konusunda ittifak vardır. Kur'an, kendisinin bütünüyle hem muhkem hem de müteşâbih olduğunu söylemektedir.¹ Kur'an'ın bu söylemini dile getiren ayetlerin bu iki kavramın sonradan kazandığı anlamlarla örtüştüğünü söylemek oldukça zordur. Geçmişte muhkem ve müteşâbihe verilen anlamlar tefsir usulü kitaplarında, ansiklopedi maddelerinde hem de bazı

¹ Hud, 11/1; Zümer, 43/23.

modern çalışmalarda özetlenmiştir.² Bu makalede konu, tamamen tefsir usulüne katkısı açısından ele alınacaktır. Bu konuda Kelam'ın ve Fıkh'ın ürettiği terminolojinin detaylarına girilmeyecektir.³ Kanaatimizce bu konuda karışıklılığın sebeplerinden biri de farklı disiplinlerin tanımlarının tefsir usulü kitaplarında dercedilmiş olmasıdır. Bilindiği üzere mütesâbihât konusunda ne Rağıb'ın tasnifi⁴, ne de bu konuda anlatılan ma-

² Muhkem ve mütesâbihîten ne kastedildiği hususunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. Muhkem, mânaya delâleti başka beyana ihtiyaç duurmamaya- cak ölçüde açık. mütesâbih, mânası insanların tamamına veya birçoğuna kapalı ve ayrıca beyana muhtaç olan; 2. Muhkem tek manalı olup te'vile ihtiyaç duurmamayan, mütesâbih birden fazla mânaya ihtimalli olup kolayca anlaşılamayan; 3. Muhkem, kendisiyle ne kastedildiği delâletinin açıklığı sebebiyle veya te'vil yoluyla anlaşılabilen, mütesâbih, hurûf-ı mukattaa ve kıyamet vakti gibi mânası ancak Allah tarafından bilinen; 4. Muhkem farzları, helâl ve haramları, va'd ve va'di bildiren, mütesâbih kıssaları ve misalleri içeren; 5. Muhkem hem iman edilen hem kendisiyle amel olunan, mütesâbih amel olunmayıp sadece inanılan; 6. Muhkem mensuh olmayan veya kendisi neshetme konumunda bulunan, mütesâbih neshedilen; 7. Muhkem illeti akı idrak edilebilen, mütesâbih -namaz rekatlarının sayıları gibi- illeti bilinmeyen demektir. Bkz. Tuncay Başoğlu, *Muhkem Mad.*, TDİA, İst., 2006, XXXI/42. Bunların hepsi sonraki asırlarda muhkem ve mütesâbihe yüklenen anlamları içermektedir. Klasik tefsir usulü kitapları bu anlamların tamamını özetlemişlerdir. Bkz. Zerkeşî, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, (tah. Mustafa Abdulkadir Atâ), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, II. 80-81. Muhkem ve mütesâbih kavramlarının anlamları için bkz.; M. Zeki Duman, *Kur'an'da Mütesâbihât*, Bilimname, IX, 2005/3, 17-27.

³ Fıkhî usûlünde, Muhkem' kelimesinin genel ve özel olmak üzere iki türlü kullanılış şekli vardır: 'Muhkem', özel anlamda kullanıldığı zaman mensûh olmayan kastedilir. Bu durumda bu ifade,-nâsîh ve mensûh bilginlerinin kullanmış olduğu terim olmaktadır. O hükmün nâsîh olup olmaması arasında ise fark yoktur. Onlar bu kelimeyi: 'Bu âyet muhkemdir'; 'Bu âyet mensûhtur' şeklinde kullanırlar. Genel anlamda kullanıldığı zaman bu kelime ile, açık ve vazîh olup mânâsının anlaşılması için bir başka şeye ihtiyaç göstermeyen şey kastedilir. 'Mütesâbih' ise, birinci kullanılış şeklinde 'mensûh' terimini karşılamaktadır. İkinci kullanılış şekline göre ise, lafzından ne murad edildiği anlaşılamayan anlamındadır. Araştırma ve düşünme yoluyla anlaşılabilir olup olmaması fark etmez. Bkz. Şâtîbî, El-Muvafakat, İslami İlimler Metodolojisi, Çev. Mehmed Eerdoğan, İz Yay. ist.,1999, III/79.

⁴ Rağıb el-İsfehani'nin mütesâbihât tasnifi ve kritiği için bkz.; M. Hayri Kırbaoğlu, *Mütesâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, I. Kur'an Sempozyumu (Bilgi Vakfı), Ankara 1994, s.365-367; Gelenek içerisinde muhkem ve mütesâbih hakkında seleften rivayet edilen görüşleri ve bu rivayetlerin tahlili için bkz. M. Said Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay, İstanbul 1991, s.26-27; Ayrıca hem Rağıb'ın hem de Şâtîbî'nin tasnifi ve bu konuda tüm rivayet ve tartışmaları bir arada görmek için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Mütesâbihleri Üzerine*, Birleşik Yay. İst. 1996, s. 35-112.

lumatlar, usul açısından yeterli bulunmaktadır. Bu çalışmada klasik usul kitaplarımızdan faydalanarak bütünü görmemize ve bu konuda anlatılanları yerli yerine koymamıza yarayacak bir tasnifi sunmaya çalışacağız. Bu vesile ile Müteşâbih konusunda nakledilen bilgileri kullanmamıza ve değerlendirmemize yardımcı olacak bir zemini bulmaya çalışacağız.

Müteşâbih konusunda gelenekteki anlayışları özetleyen çağdaş çalışmalar yapılmıştır.⁵ Ancak, müteşâbih kelimesinin asıl kök anlamı üzerinde durulup, bu anlam Kur'an ayetleri ile örneklendirilmemiştir. Araştırmacılar daha sonra oluşan müteşâbihin kapalılık ve bilinmezlik anlamında yoğunlaştıkları için okuyucu rivayetler arasında kaybolmakta ve konu sorun olarak zihinlerde kalmaya devam etmektedir. Bazı araştırmacılar ise müteşâbih kelimesinin kök anlamı üzerinde ısrarcı olmuşlar ve gelenek içerisinde oluşan anlayışlara ciddi tenkitler yöneltmişlerdir. Ne var ki bunlar da sonunda müteşâbih konusunu yalnızca, Al'i-İmran 3/7 ayeti bağlamında ele alarak, müteşâbih meselesini, farklı varlık alanları için kullanılan farklı dil olarak izah etmeye çalışmışlardır.⁶ Bazı araştırmacılar ise, Al'i-İmran 3/7 ayeti bağlamında ele alınan ve farklı varlık alanları için kullanılan farklı dil olarak izah edilen müteşâbih meselesini Kur'an dilinin sembolik yapısına teşmil ederek izah etmeye çalışmışlardır.⁷ Bir kısım araştırmacılarımız ise, bu konuda sorunun kaynağına işaret ederek, en azından ilgili ayetin tarihsel bağlamı içerisinde, anokranizme düşmeden anlamamıza yardımcı olacak çabalar ortaya koymuş-

⁵ Gelenek içerisinde muhkem ve müteşâbih hakkında seleften rivayet edilen görüşleri ve bu rivayetlerin tahlili için bkz. M. Said Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay, İstanbul 1991, s.26-27; Ayrıca hem Rağıb'ın hem de Şatibi'nin tasnifi ve bu konuda tüm rivayet ve tartışmaları bir arada görmek için bkz. Muhsin Demirci, Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine, Birleşik Yay. İst. 1996, s. 35-112; Sahiron Syamsuddin, Âl-i imrân sure-si'nin 7. Ayetindeki *Muhkemât* ve Müteşâbihât'a İlişkin *Taberî* ve *Zemahşerî'nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi*, Çev: Zülfikar Durmuş, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II (2002), Sayı: 3, s. 165-281; Celil Kiraz, *Mukâtil b.Süleyman'ın Muhkem ve Mütesâbih Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2011/1, Sayı: 26, s. 95-109; Galip Türcan, *Mâturîdî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih Ayetler*, Milet ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt 7, sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010, s. 277-294; M. Zeki Durman, *Kur'an'da Müteşâbihât*, bilimname IX, 2005/3, 13-37.

⁶ Kırbaoğlu, *Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, s.365-367; Mehmet Paçacı, *Kur'an'da Dil Ve Varlık Alanları*, I. Kur'an Sempozyumu (Bilgi Vakfı), Ankara 1994, s.121-131;

⁷ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yay., Ank., 206, s. 268-381.

lardır.⁸ Biz burada tüm anlatılanları göz ardı etmeden, önce mütesâbih kelimesinin kavramsal çerçevesi üzerinde duracak, daha sonra bu konuda bütünü görmemize yardımcı olacak bir tasnifle konunun anlaşılmasına katkı sunmaya çalışacağız.

Mütesâbih Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

Bazı kavramlar, Kur'an'ın bütününe doğru anlamak için merkezi bir öneme sahiptir. Bu kavramlardan biri mütesâbih, bir diğeri ise muhkem kavramıdır. Kur'an'ın tamamının anlaşılıp anlaşılmaması konusuna kadar ilerletilebilecek bir konunun tartışılmasına kaynaklık eden bu kavramlar, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmadıkça ve tarih içerisinde sonradan kazandığı anlamlarla hareket edildiği müddetçe, her siyasi ve itikadi mezhep bu kavramlar üzerinden, Kur'an'ı kullanarak kendi düşüncelerine işlerlik kazandırma ve yüceltme gayreti içerisinde olmaya devam edeceklerdir. Kur'an'ı tamamına baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

1. Kur'an'ın tamamı muhkemdir.⁹ 2. Kur'an'ın tamamı mütesâbihdir.¹⁰ 3. Kur'an'da bir kısım ayetler vardır muhkem, bir kısım ayetler de mütesâbihdir (ve dikkatli olunması gerekir.)¹¹

Muhkem, sözlükte, engel olmak anlamına gelmektedir. Hakime zulme engel olduğu için hakim denilmiştir. Atın serkeşlik yapmasını önlemek için ağzına takılan gеме “el-hakeme” denilmiştir. Ancak burada adl, ilim, hilm ve islah için engel olmak söz konusudur. El-Hukm, sağlam yaptı anlamındadır. Muhkem, sağlam kılınmış, sağlam yapılmış anlamındadır.¹² Kur'an'ın tamamı muhkemdir. Çünkü ona hiçbir batıl karışmamıştır.¹³ Hem lafız hem de mana yönünden ilahî kelam olması itiba-

⁸ Mustafa Öztürk, *Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2011, s. 9-121.

⁹ 11/Hud, 1.

¹⁰ 43/Zümer, 23.

¹¹ 3/Âl-i İmran, 7

¹² Cevheri, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed, *Sıhah*, Tah. Emil Bedi'-Muhammed Nebil Tarifi, Daru'l- Kütübü'l- İlmîyye, Beyrut, 1999, V/1902; el-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, I-VIII, Tahkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerrâî, Muesesetu'l-A'lemî, Beyrut 1998/1408, III, 66; er-Râğîb el-İsfehânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Tahkik: Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kâlem, Beyrut 1997/1418, 248.

¹³ Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyen an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, XI/123; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü Dari't-Turas, Mısır t.siz., II/3.

riyle bütünüyle muhkemdir. Bütün yönlerden sağlamdır. Ayetler arasında katiben ve hiçbir şekilde tenakuz yoktur. ¹⁴ Curcânî (ö. 816/1413), muhkemin terim anlamını, murâdın, tebdil, tağyir, tahsis, te'vil ve nesh'ten uzak, sağlam olarak anlaşıldığı nas` diye belirlemektedir.¹⁵

Müteşâbih ise, şekil, renk, tat; adalet, zulüm... gibi keyfiyet bakımından birbirine benzeyen anlamındadır.¹⁶ Anlamları farklı olmakla birlikte görünüşte lafızların benzeşmesine müteşâbih denir. Örneğin Allah cennet meyvelerinin niteliklerini anlatırken¹⁷ bu tür bir benzerlikten söz etmiştir. Görünüşleri birbirine benzer fakat lezzetleri farklıdır.¹⁸ İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit derecede benzemelerine teşâbüh, benzeyenlerden her birine müteşâbih denir ki, onlar birbirinden seçilemezler ve insan zihni onları birbirinden ayırt etmekten âciz kalır.¹⁹

Müteşâbih, sözlük anlamı itibariyle iki şeyin birbirine benzemesi ve bu benzerlikten doğan karışıklık ve iltibas manasını ifade eden²⁰"teşâbehe" fiilinden ism-i faildir. Kur'an'da müteşâbih olarak dört²¹, müteşâbihât şeklinde çoğul olarak bir yerde geçmektedir.²² Teşâbüh de, "tefâül" vezninde mastar bir kelimedir. Müteşâbih terim olarak ele alınırsa Kur'an'da nassın tefsirinin bir başka nasla lafız ve mana bakımından benzeşmesi²³ diye anlaşılabilir. Kur'an'da bu kelime mas-

¹⁴ Nisa, 4/82.

¹⁵ el-Curcânî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Mısır) 1938, 181-182.

¹⁶ Râğıb, el-İsfehânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Tahkik: Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kâlem, Beyrut 1996, s. 443

¹⁷ Bakara, 2/25.

¹⁸ *el-Burhan*, II, 80.

¹⁹ Bkz. Elmahlî, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst., 1979, II/1037.

²⁰ Zemaşşeri, Muhammed b. Ömer, *Esasu'l-Belağa*, Tah. Muhammed Basil Uyunu's-Sûd, Daru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 2010, I/493.

²¹ Bakara, 2/25, (وَبَيِّنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا) وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ خَبًا مِثْرًا كَثِيرًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ الْأَعْنَابِ وَالزَّيْتُونِ وَالرُّمَّانِ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُشْتَبِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلِ وَالزَّرْعِ مُخْتَلِفًا أَكْثَرُ وَالزَّيْتُونِ وَالرُّمَّانِ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُشْتَبِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ مَثَانِي تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ)

²² Al-i İmran, 3/7, (وَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ)

²³ er-Râğıb el-İsfehânî, *Mufredât*, 249.

1. LİTERAL/LAFZİ BENZERLİK

1.1. Literal/Lafzî Benzerliğin Müteşâbih Olarak Adlandırılması

Kur'an aynı hakikatleri farklı ifadelerle ve lafızlarla tekrar tekrar sunmaktadır. Dil ve anlatım yönünden ayetlerin birbirine benzemesi tabii bir durumdur. Bu benzerlikler farklı şekillerde tezahür edebilir. Burada lafzî (şekilsel) müteşâbihlik tamamen kelimenin etimolojik yapısına bağlı kalınarak Kur'an ayetleri arasındaki biçimsel müteşâbihlik/benzerlik, kelimesinin ilk sözlük anlamına bağlı kalarak "iki şeyin birbirine benzemesi"²⁹ bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümde konu edilen müteşâbih, lafzî bir benzerliktir. Müteşâbih, anlamları farklı olmakla birlikte görünüşte lafızların benzeşmesine denir. Örneğin Allah cennet meyvelerinin niteliklerini anlatırken³⁰ bu tür bir benzerlikten söz etmiştir. Ayetler arasında ortak benzerliklerden ayrılan yönler yine şekilsel açıdan incelenmiştir. Şekilsel müteşâbihi anlamak için anlamı bilmeye bir delile veya derin düşünmeye ihtiyaç yoktur. Klasik eserlerin bazılarında, mesela *el-İtkan*'da bile bu ayrımı gözden kaçırılmıştır. Çağdaş araştırmacılar müteşâbihin 'birbirine benzeme ve benzeşme' anlamını göz ardı edip, müteşâbihi; 'inceleme ya da tefekküre ihtiyaç duyulan', 'birden fazla yoruma müsait olan', 'muğlak ve izaha muhtaç ayetler'³¹ anlamında kullanmışlardır. Dolayısıyla sürekli olarak müteşâbih kavramına "kapalılık ve bilinmezlik" anlamı verilmiştir. Çağdaş araştırmacılardan bazıları ise lafzî (şekilsel) müteşâbihliği de bir yolunu bulup müteşâbihin sonraki asırlarda terimleşmiş anlamı olan "kapalılık ve bilinmezlik" kalıbına büründürebilmiştir.³²

Lafzî müteşâbih, Kur'an'ın dilsel bir hitap olması ve tüm muarızlarına karşı bir dil üstünlüğü sağlaması ve dile özgü tüm incelikleri bünye-

²⁹ Müteşâbih kelimesinin sözlük anlamı için bkz. Rağıb el-İsfehânî, *Müfredât*, tah. Safvan Adnan Davûdî, Daru's-Şâmiyye, Beyrut 1996, s.443-444; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1037; Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay, İstanbul 1986, s.54; M. Said Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay, İstanbul 1991, s.26-27; Kırbasoğlu, *Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, s.364-365; Muhammed Aydın, *Kur'an'da Benzer Ayetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, Değişim Yay, Adapazarı 2001, s.25.

³⁰ 2/Bakara 25.

³¹ Kırbasoğlu, *Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, s. 367.

³² Lafzi (şekilsel) müteşâbihin tanımı için krş. Muhammed Aydın, *Kur'an'da Benzer Ayetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, s. 28.

sinde barındırması açısından bakılması kanaatimizce daha doğru bir yaklaşımdır. Lafzî mütesâbihlik Kur'an'ın bir belâgat/dil özelliği olarak algılanmalıdır.³³ Klasik alimlerimizden bazıları, lafzî mütesâbihliği "belâgat ilminde otorite, rusuh sahibi âlimlerin dışında kimsenin idrak edemeyeceği"³⁴ bir alan olarak görmemişlerdir.³⁵

Kur'an'ı-Kerim'de mütesâbihin sözlük anlamı olan "benzerlik"ten hareketle şekilsel benzerlikler el-Burhan'da "İlmu'l- Mütesâbih" ana başlığı altında incelenmiştir. Bu çeşit mütesâbihlik, mütesâbih tartışmalarına yeni bir boyut kazandıracak şekilde ayet örnekleriyle de somutlaştırılmıştır.³⁶

1.2. Müfred Lafızların Benzerliği İle Oluşan Mütesâbihlik

Ayet içerisindeki tek bir kelimenin veya terkip halindeki kelimelelerin Kur'an-ı Kerim'de farklı yerlerde ve değişik şekillerde gelmesiyle oluşan benzerliklere (teşabüh/mütesâbih) müfred lafızların benzerliği şeklinde isimlendirebiliriz. Bu benzerlikler sekiz madde halinde incelenmiştir.³⁷

1. Ayet başında olan bir lafzın/kelimenin başka bir ayette sonda gelmesi (tasdir) veya sonda olan kelimenin başka bir yerde başta gelmesi (raddü'l-acz ale's-sadr)

"وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً"³⁸

"وَقُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا"³⁹

"وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ"⁴⁰

"وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى"⁴¹

³³ Bkz. *el-Burhan*, I. 146.

³⁴ M. Aydın, *a.g.e.*, s.28. Aydın, eserinde ez-Zerkeşî'nin özellikle ayırdığı mütesâbihteki inceliği fark edememiş gözükmektedir.

³⁵ *el-Burhan*, I. 146.

³⁶ Bk. *el-Burhan*, I. 145-200.

³⁷ Örnekler için bkz. *el-Burhan*, I. 147-168.

³⁸ 2/Bakara 58.

³⁹ 7/A'raf 161.

⁴⁰ 2/Bakara 62.

⁴¹ 22/Hacc 17. Diğer örnekler için bkz: 2/Bakara 120, 6/En'am 71, 3/Âl-i İmran 73; 2/Bakara 143, 22/Hacc 78; 2/Bakara 173, 5/Mâide 3; 2/Bakara 264, 14/İbrahim 18; 3/Âl-i İmran 126, 8/Enfal 10; 4/Nisa 135, 5/Mâide 8; 6/En'am 102, 40/Mü'min 62; 6/En'am 151, 17/İsra 31; 16/Nahl 14, 35/Fatır 12;

17/İsra 89, 18/Kehf 54; 17/İsra 96, 29/Ankebut, 52; 23/Mü'minûn, 83, 27/Neml, 68; 28/Kasas 20, 36/Yasin 20; 3/Âl-i İmran 40, 19/Meryem 8.

2. Aynı kökten olan bir lafzın harf veya kelime ilâvesi veya çıkarılması ile meydana gelen benzerlik.

“سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ”⁴²

“سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ”⁴³ Sevâün kelimesi vav ilavesiyle zikredilmiştir.

“وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ”⁴⁴

“وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ”⁴⁵ Bu ayette ise “kânû” kelimesi zikredilmemiştir.⁴⁶

3. Benzer lafızların cümle içerisinde değişik yerlerde takdim-te’hir yapılması

Bakara Suresi’nde “وَيُزَكِّيهِمْ” lafzı.

“... وَيُزَكِّيهِمْ وَالْحِكْمَةَ وَالْكِتَابَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ...”⁴⁷ ayetinde te’hir edilirken, Cuma suresinde;

“... وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...”⁴⁸ ayetinde takdim edilmiştir.⁴⁹

4. Aynı lafzın değişik yerlerde marife-nekra formunda gelmesiyle oluşan benzerlik.

“... هَذَا الْبَلَدِ...”⁵⁰ ayetinde “beled” kelimesi nekra, “... هَذَا الْبَلَدِ...”⁵¹ ayetinde marifedir.

5. Bir Lafzın Değişik Yerlerde Tekil ve Çoğul Olarak Gelmesi.

“...لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً...”⁵²

“...لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ...”⁵³

“ma’dûdetun” lafzı ayetin birinde tekil gelirken diğerinde çoğul gelmiştir.

6. Lafızda Sadece Harf Değişikliği ile Oluşan Benzerlik

⁴² 2/Bakara 6.

⁴³ 36/Yasin 10.

⁴⁴ 2/Bakara 57.

⁴⁵ 3/Âl-i İmran 117. Diğer örnekler için bkz. 2/Bakara 23, 38, 185, 196, 193; 8/Enfâl 39; 3/Âl-i İmran 64; 5/Mâide 111; Daha fazla örnek için bkz. *el-Burhan*, I. 151-155.

⁴⁶ Diğer ayet örnekleri için bkz. 2/Bakara 38, 20/Tâhâ 123; 2/Bakara 174, 3/Âl-i İmran 77; 3/Âl-i İmran 184, 35/Fâtır 25; 6/En’am 117, 53/Necm 30; 11/Hûd 6, 14/İbrahim 9; 27/Neml 10, 38/Kasas 31.

⁴⁷ 2/Bakara 129.

⁴⁸ 62/Cuma 2.

⁴⁹ Diğer örnekler için bkz. 6/En’am 32; 47/Muhammed 36; 57/Hadîd 20; 7/Âraf 5, 29/Ankebût 64.

⁵⁰ 2/Bakara 126.

⁵¹ 14/İbrahim, 35. Diğer örnekler için bkz. 2/Bakara 61; 3/Âli İmran 112, 126; 8/Enfal 10; 41/Fussilet 36; 7/A’raf 200.

⁵² 2/Bakara 80.

⁵³ 3/Âl-i İmran 24.

a) Atıf Harflerinin Aynı Lafızla Değişik Gelmesi.

“...يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا...”⁵⁴

“...وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا...”⁵⁵ ayetlerinde “külâ” lafzı birinde vav atıf harfiyle gelirken diğerinde fe atıf harfi ile birlikte zikredilmiştir.

b) Tek harfin dışında kelimedeki ortak benzerlik.

“...فَلَا يُخَفَّفْ عَنْهُمْ الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ...”⁵⁶

“...لَا يُخَفَّفْ عَنْهُمْ الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ...”⁵⁷ Aynı benzerlik Bakara 136 ve Âli İmran 84 ayetlerindeki ileynâ ve aleynâ kelimeleri ile oluşmuştur.⁵⁸

7. Ayette Bir Kelimenin Diğer Kelime Yerine Kullanılması. Tek Sözcük Değişikliği İle Meydana Gelin Benzerlik(Eş Anlamlı Lafızların Kullanılması)

Bazı ayetlerde, anlam birliğini bozmayacak şekilde bir sözcüğün yerine eş anlamlı başka bir sözcük getirilmiştir. Bunlar aynı zamanda Nezâir'e de örnek teşkil etmektedir.

“...يَلْ تَنْبَغُ مَا الْفِينَا عَلَيْهِ أَبَاءَنَا...”⁵⁹

“...يَلْ تَنْبَغُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ أَبَاءَنَا...”⁶⁰

“...فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶¹ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶² “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶³ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁴ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁵ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁶ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁷ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁸ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁶⁹ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷⁰ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷¹ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷² “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷³ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷⁴ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷⁵ “...فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا...”⁷⁶

⁵⁴ 2/Bakara 35.

⁵⁵ 7/A'raf 19. Diğer ayet örnekleri için bkz. 2/Bakara 58, 7/A'raf 161; 6/En'am 11, 27/Neml 69.

⁵⁶ 2/Bakara 86.

⁵⁷ 3/Âli İmran 88.

⁵⁸ İlgili örnekler için bkz. 2/Bakara 120, 145; 6/En'am 11, 27/Neml 69; 20/Tâha 128; 32/Secde 22, 26; 18/Kehf 57.

⁵⁹ 2/Bakara 170.

⁶⁰ 31/Lokman 21.

⁶¹ 2/Bakara 60.

⁶² 7/A'raf 160.

⁶³ 2/Bakara 36.

⁶⁴ 7/A'raf 20.

⁶⁵ 3/Âli İmran 47.

⁶⁶ 19/Meryem 20.

⁶⁷ 4/Nisa 149.

⁶⁸ 33/Ahzap 54.

⁶⁹ 18/Kehf 36.

⁷⁰ 41/Fussilet 50.

⁷¹ 20/Tâha 11.

⁷² 27/Neml 8.

⁷³ 20/Tâha 53.

⁷⁴ 43/Zuhruf 10.

⁷⁵ 27/Neml 87.

⁷⁶ 39/Zümer 68.

Nezâir konusuna da örnek olan yukarıdaki ayetleri metinleriyle birlikte incelediğimizde görülecek ki zikredilen kelimelerin içinde geçtiği ayet parçaları şekilsel olarak birbirine benzemektedir. Fark, sadece anlamı bozmayan müterâdif kelimelerin kullanılmasıdır. Kelimeleri müterâdifleriyle bilmek Kur'an'daki anlam bütünlüğünü yakalamak açısından ihmal edilemeyecek bir mevzudur.

8. Bir Lafzın Şeddeli (idğamlı) veya Şeddesiz (idğamsız) Gelmesi.

“وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ”⁷⁷

“...شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ...”⁷⁸

1.3. Ayet, Cümle ve Kelime Tekrarları ile Oluşan Müteşâbihlik

Kur'an-ı Kerim'de geçen tekrarlar, müteşâbihin benzerlik anlam alanıyla ilgili değer bir konudur. Bu bölüm de müteşâbihe kattığı anlam boyutu açısından önemlidir. Zira Kur'an-ı Kerim'de bazen bir kıssa, bazen bir ayet bütünüyle tekrar edilmiştir. Kur'an nazil olduğu dilin bütün inceliklerini en ince ayrıntısına kadar kullanmıştır. Dil açısından olduğu kadar, bir toplumun oluşmasını hedefleyen Kur'an vahyi açısından da tekrarlar belki de zaruri bir durumdur. Kur'an zihinlere yerleştirmek istediği bir hakikati veya vurgulamak istediği bir ifadeyi tekrarlamaktadır. Bu durumda Kur'an lafızları arasında tekrardan doğan şekilsel benzerlik oluşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de kelimesi kelimesine aynen tekrar ederek müteşâbihlik oluşturan cümleler olduğu gibi lafızlar da vardır.⁷⁹Bunlar değişik sayılarda tekerrür ederek benzerlik oluşturmaktadırlar. Farkı sayılarda ve farklı surelerde tekrar eden benzer lafızlardan bazıları şunlardır: “أُولَئِكَ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ”⁸² “أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ”⁸¹ “وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ”⁸⁰ “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”⁸³ “مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ”⁸⁵ “مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ”⁸⁴ “وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ”⁸³

⁷⁷ 4/Nisa 115.

⁷⁸ 59/Haşr 4. Diğer örnekler için Bkz. 6/En'am 42, 7/A'raf 94.

⁷⁹ Bütün örnekleri bir arada görmek için bkz. *el-Burhan*, I. 169-200.

⁸⁰ 2/Bakara 219, 266.

⁸¹ 10/Yunus 60, 27/Neml 73.

⁸² 2/Bakara 235, 3/Âli İmran 155. Diğer örneklerden bazıları için bkz. 43/Zuhruf 84, 51/Zariyat 30; 11/Hûd 27, 23/Mü'minûn 24. Bu maddeye örneklik oluşturan başka lafızlar için bkz. *el-Burhan*, I. 169-173.

⁸³ 30/Rum 9, 35/Fatır 44, 40/Mü'min 21.

⁸⁴ 2/Bakara 269, 3/Âli İmran 7, 14/İbrahim 52. Diğer örneklerden bazıları için bkz. 4/Nisa 95, 9/Tevbe 20, 61/Saff 11; 5/Mâide 8, 24/Nur 53, 59/Haşr 18; 3/Âli İmran 119, 5/Mâide 7, 31/Lokman 23; 13/Ra'd 38, 30/Rûm 47, 40/ Mü'min 78. Bu maddeye örneklik oluşturan başka lafızlar için bkz. *el-Burhan*, I. 174-178.

⁸⁵ 10/Yunus 66; 22/Hacc 18; 27/Neml 87; 39/Zümer 68.

إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ⁸⁸ ”أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ“⁸⁷ ”وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ“⁸⁶ ”وَمَا يَبْنِيهِمَا⁸⁹ ”السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا“⁹¹ ”لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ“⁹⁰ ”فَمَنْ أَظْلَمُ“⁸⁹ ”يُؤْمِنُونَ“⁹²

2. ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETİ BAĞLAMINDA MÜTEŞÂBİHLİK : SOSYO-KÜLTÜREL ORTAMA AİT BİR OLGUYA VERİLEN EVRENSEL CEVAP

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitâb’ı indiren O’dur. O Kitâb’ta bir kısım ayetler -ki bunlar Kitâb’ın anasıdır- muhkem, diğer bir kısım ayetler de mütesâbihdir. Kalplerinde bozukluk olanlar, fitne ve (kendi yaklaşımlarını destekleyen) te’vil isteyerek, Kitâb’ın mütesâbihlerinin peşine düşerler. Halbuki, onun te’vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşenler ‘ona inandık, hepsi Rabb’imizin katındandır’ derler. Ancak akıl sahipleri düşünür.”⁹³

Bu ayet, tefsir literatüründe teolojik, linguistik, gramatik açılardan üzerinde en çok durulan ayetlerden biridir. Ayette pek çok kavram geçmektedir. Kitap, ümmü’l-kitap, muhkemat, mütesâbihât, zeyğ, fitne, te’vil, râsihûn, ulu’l-elbab. Ayet, bu kavramların ne anlamlara geldiği, harufu mukataanın mütesâbihle ilişkisi ve anlamının bilinip bilinemeyeceği meselesi, genel anlamda mütesâbihâtın yorumu meselesi ve atıf vav’ı dahil bir çok konuyla ilişkili olarak tartışılmış ve yorumlanmıştır.⁹⁴ Bizim teklifimiz, tüm bu kavramlara, ki bu kavramlar filolojik tahlilleri içerse bile, soyut ve hayattan ve dış dünyadan bağları koparılmış kav-

⁸⁶ 5/Mâide 17-18; 38/Sâd 10; 43/Zuhruf 75. Başka örnekler lafızlar için bkz. *el-Burhan*, I. 179-184.

⁸⁷ 8/Enfal 4, 74; 22/Hacc 50; 24/Nûr 26; 34/Sebe’ 4.

⁸⁸ 4/Nisa 59; 5/Mâide 92; 24/Nur 54; 47/Muhammed 33; 64/Teğabun 12. Örneklik oluşturan başka lafızlar için bkz. *el-Burhan*, I. 185-186.

⁸⁹ 6/Enam 99; 17/Nahl 79; 27/Neml 86; 29/Ankebût 24; 30/Rum 37; 39/Zümer 52.

⁹⁰ 6/En’am 144, 157; 7/A’raf 37; 10/Yunus 17; 15/Kehf 15; 39/Zümer 32. Örneklik oluşturan başka lafızlar için bkz. *el-Burhan*, I. 187-188.

⁹¹ 2/Bakara 221; 14/İbrahim 25; 28/Kasas 43, 46, 51; 44/Duhân 58; 39/Zümer 27.

⁹² 19/Meryem 65; 26/Şuarâ 24; 37/Saffât 5; 38/Sâd 10, 66; 43/Zuhruf 85; 44/Duhan 7. Daha fazla örnek için bkz. *el-Burhan*, I. 169-200.

⁹³ 3/Âl-i-İmran 7.

⁹⁴ Bkz. Sahiron Syamsuddin, Âl-i imrân suresi’nin 7. âyetindeki Muhkemât ve Mütesâbihât’a İlişkin Taberî ve Zemahşerî’nin Görüşlerinin Analitik Bir İncelemesi, Çev: Zülfikar Durmuş, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II (2002), Sayı: 3, s. 265-279; Duman, agm., s. 35-37.

ramlar olarak ele alınamayacağı, ayetin tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamı olarak zikredilen nüzul sebepleri dikkate alınarak yaklaşılması yönündedir.

Bu ayet hakikaten Kur'an'daki ayetlerin tamamını muhkem ve müteşâbih olarak iki temel kategoriye mi ayırmaktadır? Böyle bir iddia ile mi inmiştir? Ayetin Nüzul sebebi olarak rivayet edilen bilgiler, ne kadar desteklemektedir bu iddiayı? Eğer bu taksim müsellem ise bu ayetlerin hangileri olduğu Kur'an'da açık olarak belli midir? Yahut, Hz. Peygamber tarafından Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihleriyle ilgili açıklamalar var mıdır? Yoksa bu tartışmalar güncel olarak fırkaların zuhuruyla mı çıkmıştır? Bu taksimi doğru kabul edecek olursak bu konuda sağlıklı ve tutarlı bir usûl konulabilecek midir? Yahut konulmuş mudur? Yoksa bu iki kavram tarih boyunca mezheplerin ve fırkaların-özellikle müteşâbih kavramı-kendi yorumlarına işlerlik kazandırmak için bir enstrüman olarak mı kullanılmıştır? Bu ve benzeri soruları uzatmak mümkündür. Öyleyse burada yapılması gereken ayeti kendi bağlamında ve tarihsel şartları da dikkate alarak yeniden incelemek olmalıdır.

Bilindiği üzere Kur'an, Arap edebiyatının en zirve noktasında duran ilahî bir kelamdır. Kur'an indiği toplumun dilini kullanırken aynı zamanda o toplumun edebiyatını dolayısıyla dilini de çok yüksek bir seviyeye taşımıştır.⁹⁵ Edebiyat-toplum ilişkisinde temel yapıcı kategori dil'dir. Sosyokültürel ortam içinde oluşan, toplumun temel eksenini belirleyen dil, edebiyatın da ana malzemesidir. Bir sosyo-kültürel ortamın ürünü, toplumun mücessem bir hali olarak dil, doğrudan edebiyata etki etmektedir. Dil ile iş gören edebiyat, dil'in oluşturulduğu, geliştirildiği, zenginleştirildiği, değiştirildiği sosyo-kültürel ortam içinde kendini gerçekleştirmesiyle toplumla temel bir bağ kurmaktadır.

Bu anlamda edebiyat, sosyo-kültürel ortama ait bir gerçekliktir. Edebiyat, kendi bağlamında oluşan ilişkiler ortamına (edebiyat ilişkileri) bakıldığında, toplumun bütünlüğü ile ilgili olmaktadır. Edebiyatın sosyolojik imkânı, temelde edebiyat-toplum ilişkisini kurcalamak ve her iki alan arasında kopmaz bağların mevcudiyetini dile getirmektir. Edebiyat doğrudan toplumsal gerçekliği ve toplum olaylarını anlatmasa dahi toplumsal yapı ile ilgili olmak, ondan etkilenmek durumundadır. Çünkü

⁹⁵ Kur'an'ın Arap dili ve edebiyatına etkisinin boyutlarını görmek için bkz. Ahmet Suphi Fırat, *Arap Edebiyatı ve Tarihi*, Edebiyat Fak. Basımevi, İst., 1996, s. 111-114 .

edebiyatın oluştuğu, geliştiği ve anlatıldığı ortam tamamıyla toplumdur. Edebiyat ile toplum arasında kurulacak bir ilişki iki faydayı doğurur. Edebiyattaki bir tavır ve durum doğrudan toplumsal gerçekliğe işaret edebilir, toplumsal gerçekliğe isnat kabul edilebilir. İkincisi ise, toplumsal ortamın edebî metni anlamada yardımcı olması. Doğrudan bir fayda ve işlev beklentisi olmadan dahi edebiyatın toplumla iç içe olduğunu kabul etmek gerekmektedir.⁹⁶

Dil ortamında gelişen edebiyat, dilin ifade ettiği, gizlediği, sembolize ettiği tüm anlam haritasına açılmak durumunda kalmıştır. Bu da dil ile konuşan toplumun edebiyata içkin hale gelmesine yol açmıştır. O halde, edebiyatın sosyolojik imkânı, dil bağlamında da bir gerçeklik boyutuna sahip olmakta ve edebiyatın sosyolojik analizde önemli bir alan olduğunu öne sürmektedir. Edebiyat ile konuşmak ve yorumlamak bu anlamda toplumsal ortamı solumak ve gözlemlemektir.⁹⁷

Edebiyat, oluşum ve gerçekleşme aşamalarında salt estetik ve edebî kaygıların öne çıkmasıyla görünürlük kazanmasının yanında toplumsal, siyasal, dinsel, ideolojik bilgi gövdelerinin de bir yerinde bulunmak, o yerin önemli bir aktörü olmakla da görünürlük kapanmaktadır. Bir anlamda hayatın akıp gittiği toplumsal ortamın oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Salt estetik çerçevesine oturtulan edebiyatın aslında değişik anlam haritalarının oluşumunda da etkin olduğu gözlemi yapılabilmektedir. Edebiyat bunu hem yansıtma yapabilmesiyle, hem anlatma-aktarma yönüyle hem de oluşturma vasfıyla sağlayabilmektedir.

Edebiyat, his ve değerlerin bir yansıması olarak, hem farklı toplumlarda ortaya çıkan değişim derecelerini hem de bireylerin sosyal yapı içindeki sosyalleşme biçimlerini ve bireylerin bu deneyimlere verdikleri cevabı işaret eder. Bu anlamda edebiyat, insanın sosyal güçlere karşı cevabını yansıtan en etkili sosyolojik barometrelerden biri olmaktadır. Kâh psikolojik gerilim ve sorunlardır, kâh birey-toplum uyumsuzluğu kâh devasa sosyal meselelerdir.⁹⁸

Bu ayete yukarıda resmedilen sosyo- kültürel ve sosyo-edebi çerçevede resmedilen bilgiler ışığında baktığımızda, Kur'an'ın bu ayeti acaba toplumsal hangi, itikadi, siyasal, kültürel veya sosyal olayla ilişkilidir? Bu sorunun cevabını sosyo-kültürel yapıyı ve tarihsel bağlamı bize yansı-

⁹⁶ Alevler, Köksal, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yay., Ank., 2012, s. 11.

⁹⁷ Alevler, *age.*, s. 12.

⁹⁸ Alevler, *age.*, s. 12.

tan nüzul sebebi olarak verilen rivayetlere bakarak verebiliriz. Bizce sosyo-kültürel bağlam ihmal edilerek veya görmezden gelinerek sonraki asırlarda kazandığı anlamlar üzerinden yürütülen tartışmalar ayetin anlaşılmasını daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Mukatil b. Süleyman (150/767), Âl'i-imrân Sûresi'nin ilk ayetlerinin, Hz. İsa'nın ulûhiyyetini iddia eden Necran hıristiyanları hakkında nâzil olduğunu söylemektedir. Yedinci âyeti ise Yahudilerle ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Ona göre, bu âyette müteşâbih âyetlerin te'viline sarıldığı bildirilen kişiler Yahudilerdir. Yahudiler, Kur'ân'da bulunan hurûf-ı mukattaalardan bazılarını duyunca, bu harflerin Ebced hesabına göre neye takabül ettiğini; buradan hareketle de Hz. Peygamber'in ümmetinin hâkimiyet süresini hesaplamaya çalışmışlardır.⁹⁹ Yine Mukâtil, te'vîl kelimesinin farklı anlamlarını sıralarken, Yahudilerin Ebced hesabıyla Hz. Peygamber'in ümmetinin hâkimiyet süresini hesaplamaya çalıştıklarını; bunun üzerine Yüce Allah'ın, "Onun (mütesâbihlerinin) te'vîlini yalnızca Allah bilir!" ifadesiyle kastedilenin, "Hz. Peygamber'in ümmetinin hâkimiyet süresinin, yalnızca Allah tarafından bilinmesi; aynı şekilde bu hâkimiyetin kıyamet gününe kadar süreceği ve Yahudilerin yeryüzünde bir daha hâkimiyet kuramayacağı gerçeğinin de yalnızca Allah tarafından bilinebileceği gerçeği" olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Mukatile göre ayetin nüzulüne konu olan kişiler Yahudiler ve onların tutumlarıdır. Meâni'l- Kur'an yazarı el-Ferra (207/823) da وَأَخْرُ وَمُنْتَشَاهَاتُ ifadesini, surenin başındaki hurufu mukattadan hareketle cümmele hesabıyla ümmetin ömrünü hesap eden Yahudilerle ilişkilendirerek tefsir etmiştir.¹⁰¹

Ayetin nüzulüne dair farklı rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre, aralarında Ebû Yâsir b. Ahtab'ın da bulunduğu bir grup Yahudi Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek surelerin başında bulunan, elif-lâm-mîm, elif-lam-sad, elif-lam-mim-ra, elif-lam-ra gibi mukataa harflerinin cümmele (ebced) hesabındaki sayısal değerinden hareketle Hz. Muhammed'in ve Ümmetinin ömrü, yaşama süresi hakkında fikirler ileri sürmüşler,

⁹⁹ Mukatıl, *Tefsiru Mukatıl b. Süleyman*, Tah. Ahmet Ferit, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I/156-158. I/28-31.

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, (Tahkik: Ali Özek), İlmî Nesriyat, İst., 1993, s. 42.

¹⁰¹ El-Ferra, Ebu Zekeriyya b. Ziyad ed- Deylemi, *Meâni'l- Kur'an*, Tah. Ahmet Yusuf Necati, Daru'l- Mısriyye, Mısır, 1989, 1/190.

ayet bunun üzerine nazil olmuştur.¹⁰²Taberi'nin rivayetine göre ayette "kalplerinde eğrilik bulunanlar" da Yahudilerdir.¹⁰³

Başka bir rivayete göre, ayetin nüzul sebebi: Necran Hristiyanlarından bir grup, Hz. Peygamber'e gelerek, Kur'an'da İsa hakkında geçen "Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğu" ifadelerine de dayanarak, İsa'nın ilah olduğunu iddia etmeleridir. Necran heyeti, Hz. İsa hakkında, Hz. Muhammed'le tartıştıklarında şöyle demişlerdi; " İsa Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh değil midir? Allah Rasulü, "evet" deyince, onlar; "bu cevap bize yeter" dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁰⁴

Ayetteki ifadelerin her biri aslında sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamda yapılan tartışmalara cevap niteliğindedir. Ve ayet bu bağlamda okunmalıdır. Fahreddin er-Razi (606/1210) bu konuda ayeti ve tarihsel tartışmaları yerli yerine koymamıza yarayacak şu bilgileri vermektedir: Surenin ikinci ayetinde yer alan " hayy ve kayyum" tavsifi Mesih'in ne ilah ne de Allah'ın oğlu olduğuna işaret etmektedir. "Sana Kitâb'ı indiren O'dur. O Kitâb'ta bir kısım ayetler -ki bunlar Kitâb'ın anasıdır- muhkem, diğer bir kısım ayetler de mütesâbihdir..." ayeti de, Hristiyanların Kur'an'da, " İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir."¹⁰⁵ Şeklindeki tavsife tutunmalarına bir cevaptır.¹⁰⁶ Razi bu açıklamanın kelimcilerin söyledikleri bütün şeylerden çok daha faydalı olduğunu ve daha iyi sonuç verdiğini söylemektedir.¹⁰⁷

Âl-i İmrân suresinin bilhassa 1-8, 18-20, 35-61. Ayetlerindeki muhteva Necran Hristiyanlarıyla ilgili rivayette anlatılan olayın gerçek sebebi nüzul olduğuna işaret etmektedir. Çünkü söz konusu ayetlerde ilkin Allah'ın ulûhiyette eşsiz ve ortaksız olduğu (tenzîh-i ilâhî) bildirilmekte, ardından Tevrat ve incil'in yanı sıra Kur'an'ı da Allah'ın gönderdiği belirtilmekte, ayrıca Kur'an'daki kimi ayetlerin muhkem, diğer bir takım ayetlerin mütesâbih olduğundan söz edilmektedir. Bu bağlamda, yalnızca mütesâbihlerin te'viliyle meşgul olanlar, kalplerinde hakikati kabulden yan çizme eğilimi bulunan kimseler olarak nitelendirilmektedir. 35-61. ayetlerde ise Hz. İsa'nın gerçek kimliği hakkında

¹⁰² Taberi, Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, III/ 177.

¹⁰³ Taberi, *Tefsir, aynı yer*

¹⁰⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir/Mefatihul-Gayb*, (çev.Komisyon), Akçağ Yay., Ankara, 1989, VI/155.

¹⁰⁵ 4/Nisa 171.

¹⁰⁶ Razi, *Tefsir*, VI/14.

¹⁰⁷ Razi, *Tefsir*, aynı yer.

detaylı sayılabilecek bilgiler verilmekte, bu arada her ikisinin de Allah tarafından yaratılmış olması hasebiyle Adem ile İsa arasında benzerlik kurulmakta ve son olarak Kur'an'da anlatılan gerçeklere rağmen Hz. İsa'nın kimliği hakkında tartışacak olanlara Hz. Peygamber'in lanetleşme teklifinde bulunması emredilmektedir.¹⁰⁸

Hız. Peygamberden gelen rivayetlere de baktığımızda, müteşâbih ayetler üzerindeki tartışmaların ilk dönemlerden itibaren mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü muhkem ve müteşâbih ayetlere ilişkin tartışma Hz. Peygamber ve sahabe döneminde yaşanmamış olsa tartışmanın sınırlanmasına ilişkin vurgu Kur'an düzeyinde ele alınmazdı. Bu konuda usûl kitapları Hz. Peygamberden ve sahabeden gelen pek çok rivayete yer vermiştir. Hz. Aişe sahabenin ilgili konudaki tutumunu gösterecek nitelikte, müteşâbih ayetlere tabi olmak isteyen ve onları diline dolayan kimselerden uzak durulması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Hz. Aişe'nin bu tavrı bir yana, Hz. Ömer, Medine'ye gelen ve Kur'an'ın müteşâbihleri hakkında soru soran Abdullah b. Sabiğ adlı kişiyi şiddetli bir şekilde döver ve geldiği yere dönmesine izin verir. Ebu Musa'l- Eş'ari'ye de bir mektup yazarak hiçbir Müslüman'ın bu kişiyle konuşmamasını ister.¹¹⁰ Yine Hz. Ömer'in bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Öyle bir zaman gelecek ki insanlar, Kur'an'ın müteşâbihleri hakkında sizinle münakaşa edeceklerdir. O zaman Rasûlullah'ın sünnetiyle mukabelede bulunarak onlardan sakının. Çünkü Hz. Peygamberin sünnetini yaşayanlar Kur'an'ı en iyi bilenlerdir."¹¹¹ Böylece Hz. Ömer, müteşâbih ayetlerin te'vilini en şiddetli şekilde reddeden ve bu te'vil ile ilgilenenleri toplumdandan dışlayan kimsedir. Ayrıca müteşâbih ayetleri te'vil etmek isteyen kimselerin ileride daha da çoğalacağını öngören Hz. Ömer, bunun için önemli sayılabilecek bir tavsiyede de bulunmuş ve müteşâbih ayetlerin te'vili ile uğraşan kimselere Hz. Peygamber'in Sünnet'i ile karşılık vermek gerektiğini, dini en iyi bilen kimselerin Sünnet ehli olduğunu ifade etmiştir.¹¹²

Burada hem Hz. Aişe, hem de Hz. Ömer'in dikkat çektiği husus, Kur'an'ın müteşâbihleriyle meşgul olmanın Müslüman'ca bir tavır olma-

¹⁰⁸ Öztürk, *age.*, s., 109.

¹⁰⁹ Suyuti, *el-İtkan*, III/6.

¹¹⁰ Suyuti, *el-İtkan*, III/7-8.

¹¹¹ Suyuti, *el-İtkan*, III/8.

¹¹² Türcan, *agm.*, s. 279.

dığı, bir sapma olduğu ve asla sünnetle bağdaşmadığıdır. Ayete geçen "zeyğ" ve "fitne" kelimeleri Kur'an'ı Kerim'in hiçbir yerinde Müslümanların bir vasfı olarak kullanılmamıştır. Tam aksine bir sonraki ayette Müslümanlara, hidayete erdikten sonra "zeyğ"e düşmemeleri için dua öğretilmekte ve aynı zamanda uyarılmaktadırlar.¹¹³ İlgili ayetin nüzul sebepleri ile ilgili olarak zikredilenler her iki sahabenin kaygılarıyla örtüşmektedir. Ayet, Yahudilerin veya Hristiyanların şahsında Ümmeti Muhammed'e bir uyarı ve evrensel bir cevap teşkil etmektedir.

Âl-i İmrân suresinin tevhid ve tenzih-i ilâhîyle başlaması Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki uluhiyet iddialarına bir reddiye niteliğindedir. Dolayısıyla muhkem-mütesâbih konusuyla ilgili ayeti içeren pasaj da dâhil surenin baştan itibaren en az üçte birlik kısmının nüzul sebebi Necranlı Hristiyan heyetin Hz. İsa'nın uluhiyeti üzerine tartışmalarıdır. Binaenaleyh, 7. ayette geçen "mütesâbih" ve "te'vil" kavramları da Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olması gibi sıfatlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda te'vil, bilindik anlamda bir yorum faaliyetine değil, İsa'nın anılan sıfatlarıyla ilgili ayetlerin medlullerine ilişkin son sözü söyleme iradesine ve/veya konuyla ilgili ayetlerin gerçek mana ve mahiyetini belirleme iddiasına delalet eder. Sözelimi, Hz. İsa'nın "Rab" ya da "Efendi" anlamında kullandığı "Baba" tabirine, inkarnasyon ve teslis doktrinlerini olumlayan bir anlam yüklemek ve/veya İsa'nın Allah'tan bir ruh (ruhun minh) ve kelime (*kelime-tuh*) olduğunu bildiren Kur'an ifadelerini¹¹⁴ -ki bu ifadelerin geçtiği Nisa suresi 171. ayeti çok kesin bir dille teslisi reddetmektedir. İsa'nın uluhiyetine hamletmek mütesâbihin te'vili demektir. Bu çerçevede ayetteki "fitne" kelimesi de İsa'nın teolojik kimliği konusunda çizmeyi aşmak, ölçüyü kaçırmak gibi bir mana ifade etmektedir.¹¹⁵ Şu halde teslis, Elmalılı'nın deyişiyle, "Nasraniyye'nin bir akide-i mahsusası değil, mütesâbihâta ittiba ile ictihad edilmiş bir akide-i munharifesidir ki bundan dolayı Nasara İncil'in nususuna ehemmiyet vermezler de ruhunu terviç ediyoruz diye İncil nüshalarını her zaman tecdit ve tebdil ederler ve mütemadiyen mütesâbihâtıyla oynarlar."¹¹⁶

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/8; Kapleri eğrilğe meyleden topluluklar Müslümanların dışında kalanlardır. Bkz. Saff, 61/5; Tevbe, 9/118

¹¹⁴ Nisa, 4/171.

¹¹⁵ Öztürk, *age.*, s., 110 .

¹¹⁶ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst., 1979, II/1025.

Âl-i İmrân 3/7. ayette sözü edilen "müteşâbihlerin te'vili", masum, makul ve makbul bir anlama-yorumlama çabası değil, Hristiyanlığın Hz. İsa ile ilgili metaforik-alegorik ifadelerin zahirî ve dolayısıyla yanlış yorumu üzerine inşa edilmiş bir inanç sistemine atıfta bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. İncil'deki Allah için baba, İsa için oğul gibi mecazi ifadeler -ki bu ifadelerin Kur'an'daki karşılıyını müteşâbihlerdir- zahirî manaya hamledilmekte ve dolayısıyla müteşâbihlerin te'viliyle teslis doktrini ortaya çıkmış olmaktadır.¹¹⁷

Anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere, Kur'an'ın genel muhtevası içerisinde müteşâbihâtan anlaşılan şey, mecazi ifadelerin varlığı ve bu konuda Hristiyan¹¹⁸ ve Yahudilerin¹¹⁹ düştüğü duruma düşülmemesi. Dolayısıyla, eğer biz, Kur'an'ın her ifade, cümle ve ibaresini zahiri/literal anlamıyla alarak onun mecaz, istiare, temsil olması ihtimalini göz ardı edersek ilahî vahye aykırı hareket etmiş oluruz. Kur'an'ı-Kerim'i, lafzıyla ve manasıyla edebî mucize kabul edip, edebî sanatları ve dil inceliklerini görmezden gelerek Kur'an'a yaklaşmak, ya ilkesizliğin ve metotsuzluğun, yahut her itikadi veya siyasi mezhebin kendi doktrinini metot olarak benimsediğinin göstergesidir.

3. ALLAH'IN SIFATLARI BAĞLAMINDA MÜTEŞABİHLİK: TEŞBİHİ – TEMSİLİ DİL

Bazı usul bilgileri huruf-u mukattaayı müteşâbihlerden sayarken bazıları saymamıştır.¹²⁰ Bu durum göz önüne alındığında aslında mü-

¹¹⁷ Öztürk, *age.*, s., 111.

¹¹⁸ Hem tahrif hem de dini metinleri anlama eksikliğinin en elverişli örneği Hristiyanlık ve bu dinin peygamberini nasıl tanrıya dönüştürdüğü veya tanrının nasıl insan bedeni giyerek yeryüzüne indiği ve bu anlayışın tarihsel arka planı için bkz. Nadim, Macit, Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili, Beyan Yay., İst.,1996, s.101-103.

¹¹⁹ Kitabı Mukadeste geçen Tanrı'nın ok çekmesi ve güreşmesi gibi ifadelerin katı teşbih anlayışı içerisinde değerlendirilmesi. Bkz. Macit, *age.*, s. 104-106; Kitab-ı Mukaddes'le mukayese edildiğinde Kur'an'ın, Allah'ı anlatan insan-biçimci ifadeleri (antropomorphisms) ve insan duygularını ona atfetmeyi (antropopathisms) oldukça ihtiyatlı kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Baljon, J. M. S., *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, Çeviri: Mevlüt, Erten Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 1, Haziran-2004, s. 293-301.

¹²⁰ Suyuti, fevatihu's-suver'i ve huruf-u mukattaa'yı müteşâbihâtan sayarken, Bkz. Suyuti, *İtkan*, III/21; Zerkeşi, huruf-u mukattaa'yı müteşâbihât konusunda ele almamıştır. O huruf-u mukattaa'yı ve fevâtihu's-suver'i Kur'an'ın i'câzı bağlamında ele almış ve değerlendirmiştir. Zerkeşi, müteşâbihâtın bilinebilirliğini savunur. Ona göre ilimde rusuh sahibi kimseler müteşâbih ayetlerle anlatılmak isteneni bilir. Müteşâbih ayetler konusunda

teşâbihâtın aşağı yukarı tamamı Allah'ın sıfatları bağlamında tartışıldığı görülür. Müteşâbihât bir anlamda Allah hakkında konuşmaya başlanıldığına problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarih içerisinde, Allah'ın sıfatları ile ilgili varid olan müteşâbih ayetler konusunda üç temel görüş ortaya çıkmıştır.

Birincisi, bu konudaki ayetler zahirleriyle anlaşılmalı diyen Allah'ın zat ve sıfatlarını diğer varlıklara benzeten herhangi bir tenzihte bulunma gereği duymayan müşebbihe.¹²¹

İkincisi, Allah'ı zatına lâıyk olmayan şeylerden tenzih ederek bu ayetleri te'vil etmeyen, işin mahiyetini ancak Allah bilir, diyen selef-i salihin.

Üçüncüsü, Allah'ın zatına lâıyk olacak ve Arap diline uygun düşecek şekilde nas'lar te'vil edilmeli diyen halef'in görüşü.¹²²

Huruf-u mukattaa'yı¹²³ saymazsak, Allah'ın sıfatları bağlamında ele alınan müteşâbih kavramlar şunlardır: Yed¹²⁴, ayn¹²⁵, vech¹²⁶, sâk¹²⁷, cenb¹²⁸, fevk¹²⁹ gibi sözcüklerle, Allah'a nispet edilen gelmek(câe ve etâ)¹³⁰, gitmek(zehebe)¹³¹ kurulma, kaplama, oturma (istiva)¹³², gibi fiillerdir.¹³³

yapılan te'vil, Allah'ın zatı hakkında cisim veya bir şeye benzeme gibi konuşulması imkânsız delillerden olması, sözün gerçek anlamında anlaşılmasını engelleyen unsurlar nedeniyle te'vile hamlinin vacip olmasıdır. Zira mecaz, Arapların yabancı olmadığı bir dil unsurudur. Bkz. Zerkeşi, *el-Burhan*, II/91; Zerkeşi Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili ifadeleri mecaz kullanımlar olarak değerlendirmektedir.

¹²¹ Dinî anlamda Allah'ı diğer varlıklara zat, sıfat ve fiilleri açısından benzeten fırkaların tümü müşebbihe olarak adlandırılmaktadır.

¹²² Ayrıca bu ayrımlar için bkz. Nureddin es-Sabûnî, *Maturudîye Akaidi*, (çev: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Bşk. Yay, Ankara 1995, s.70; Konuyla ilgili tartışmalar için bkz; Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev: Ethem Ruhi Fıçlalı), Umran Yay, Ankara 1981, s.308-310.

¹²³ Huruf-u mukataa hakkında İslam düşüncesinde oluşan yaklaşımlar ve bunlarla ilgili değerlendirmeler için bkz. Yavuz, *age.*, s. 374-381

¹²⁴ 38/Sâd75; 48/Fetih10; 39/Zümer 67.

¹²⁵ 20/Tâhâ 39; 54/Kamer 14; 52/Tûr 48.

¹²⁶ 28/Kasas 88; 55/Rahman 27; 76/İnsan 9; 92/Leyl 20.

¹²⁷ 68/Kâlem 42.

¹²⁸ Zümer, 39/56.

¹²⁹ En'am, 6/18; Nahl, 16/50; 7/A'raf 127

¹³⁰ 89/Fecr 22; 6/En'am 158.

¹³¹ 5/Mâide/24.

¹³² 20/Tâhâ 5.

¹³³ Bu kavramların anlamları ve geniş izahları için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, s. 160-171

Allah'ın "el" (*yed*), "yüz" (*vech*), "göz" (*ayn*) gibi bir takım zatî nitelikleri ile, gelmek(câe ve etâ), gitmek(zehebe) ve "kurulma, kaplama, oturma" (*istiva*) gibi fiilî niteliklerine benzer nitelemelerin öteki teistik dinlerin kutsal kitaplarında da geçtiğini biliyoruz. Bu ifadeler yine kelimenin kök anlamından uzaklaşmadan söyleyecek olursak Tanrı'nın kendisini tanıtırken birtakım benzetmelere başvurduğu gerçeğini yansıtmaktadır.¹³⁴

Tanrı hakkında teşbîhî (anthropomorphic) bir dil kullanılıp kullanılmayacağı konusunda hem İslam düşünce tarihinde, hem de Hıristiyan ve Yahudî düşünce tarihinde uzun tartışmalar olmuştur.¹³⁵

İslam düşünce tarihinde, Selefiye ve ona yakın bir düşünce çizgisine sahip olanlar Allah'ın nitelikleri konusunda Kur'an ve hadislerde geçen nitelemeleri "teşbih", "teklif", "ta'tîl" ve "tahrif etmeksizin; yani Allah'ın sıfatlarını yaratıkların niteliklerine benzetmeksizin; yani Tanrı hakkında kullandıkları sözcükleri İnsanlar hakkında kullandıklarıyla aynı anlamda mı yoksa farklı anlamda mı kullandıklarını sorgulamaksızın, öğrendikleri gibi kabul etmişlerdir. Onlar, Allah'ın niteliklerinin nasıl olduğu konusunda yorum yaparak, şu veya bu şekilde bir belirlemeye gitmedikleri gibi, bunları olumsuzlama veya inkar yoluna da sapmamışlardır. Tanrı hakkında kullanılan terimlerin sözlük anlamlarını bozmaksızın, olduğu gibi kabul etmişlerdir. Ancak, Tanrı ile O'nun yarattığı olan insan arasındaki sonsuz farkı göz önünde bulundurarak, burada herhangi bir benzetmeye de gitmemişlerdir.¹³⁶

Doğrusu teşbîhî, yani insanî nitelikleri dile getiren bir dil kullanmaksızın, Tanrı hakkında konuşmak mümkün değildir. Tanrı hakkında böyle teşbîhî (anthropomorphic) bir dil kullanmak zorunda oluşumuz, bunun mantikî sonucu olarak antropomorfizme kapı aralanacağı endişesi taşıyan bazı düşünür ve ilahiyatçıları, O'nun hakkında ancak olumsuz veya sembolik bir dil kullanabileceğimiz düşüncesine götürmüştür. Şüphesiz olumsuz ve sembolik dil konusunda da ciddi güçlükler vardır.¹³⁷

¹³⁴ Allah'ın sıfatları bağlamında ele alınan bu müteşâbih kavramların Kelam ekolleri içerisinde nasıl anlaşıldıkları ve tartışıldıklarının geniş izahları için bkz. Macit age., s 67-196.

¹³⁵ Bkz. Macit, age., s.13-24.

¹³⁶ Turan, Koç, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, Tarihsiz, s. 49.

¹³⁷ Koç, age., s. 50 ; Allah'ın birliği(Tevhid) konusuna son derece önem veren Mutezile, Allah'a hiçbir şeyin benzetilemeyeceğini ifade eden ayetlerden yola çıkarak, sıfatları inkar etmiş(ta'til) veya Allah'ın zatıyla aynı olduğunu savunmuştur. Mutezile'nin, Allah'a olumlu hiçbir nitelik atfedilemeyeceği şeklindeki bu yaklaşımı, aşırı tenzihci bir görüş

Teşbîhî dil söz konusu olduğunda, önemli olan, kaçınılmaz ve bir yerde haklı nedenlere dayanan antropomorfizm ile, böyle bir mecburiyet bulunmayan antroposentrizm arasında bir ayırım yapmaktır. Bilindiği gibi, antroposentrizm insanı merkeze koyan ve onu başka her şeyin ölçüsü kılmaya çalışan bir yaklaşımdır. Tanrı hakkında bu anlamda, yani antroposentrik bir dil kullanmanın ortaya çıkaracağı güçlükler apaçık ortadadır.¹³⁸

Öte yandan, katı bir antropomorfizme saplanıldığında da yine ciddi problemlerle karşılaşırız. Günlük dilden aldığımız terimleri kaba sözlük anlamlarıyla, yani harfi harfine Tanrı'ya atfetmenin savunulacak hiçbir yanı yoktur. Böyle biri dille çizilecek Tanrı tasvirinin İslam'ın ulûhiyet anlayışıyla değil, olsa olsa eski Yunan Tanrı telakkisi ile bir ilgisi olabilir. Zaten, sözgelimi İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan Mücessime veya Müşebbihe gibi mezheplerin başarılı olamayışları ve ciddi bir düşünce olarak kabul edilmeyişleri, katı antropomorfik Tanrı telakkisinin kendi içinde barındırdığı bu zaafardan dolaydır.¹³⁹ Katı ve kaba teşbîhî dil teistik dinlerin Tanrı anlayışını ifade etmede bütünüyle yetersiz ve

olarak değerlendirilmiştir. (Koç, age., s. 55); Sembolik dilin anlam alanı ise, gerçekçi ve temsilî dilin anlam alanının tam karşısında, zaman zaman onunla asimetrik bir yerde bulunmaktadır. Sözgelimi, Nuh ve Tufan kıssasını, gerçekçi ya da analogik/temsilî dil, tarihi ve olgusal çerçevesine oturtmaya çalışırken, sembolik dil bunu, fiilen vuku bulmuş tarihi bir olay olarak görme eğiliminde değildir. (Koç, age., s.90)

¹³⁸ Aynı yer

¹³⁹ Müşebbihe'nin bir kısmı Allah'ın Zatı'm insana benzetirler. Nitekim Ali (r.a)'ye ilah diyen ve onu Allah'a benzeten *Sebeiyye*, Allah'ın organlarının varlığını, nurdan bir insan olduğunu kabul eden, veçhi dışında her tarafının yok olacağına inanan *Beyâniyye*, Allah'ın organlarının harf şeklinde olduğunu söyleyen *Muğiriyye*, kendilerini rable-rine benzeten *Mansûriyye*, Allah'ın önderlerine hulul ettiğine inanan *Hulûliyye*, Allah'ın her güzel yüzde bizzat görüldüğüne inanan ve o kişiye secde eden *Hulmâniyye*, Allah'ın değişik şekillere girerek görüldüğünü savunan *Mukâniyye* gibi fırkalar bunlardandır. Ayrıca küfre düşseler bile Kur'an'ın hükümlerinin zaruretini itiraf eden *Hişâmiyye*, *Yunûsiyye*, *Habitiyye*, diğer taraftan küfürle suçlanmayan *Ehl-i Sufi ve Hadis'e* eşit derecede yakın gözüken *Kerrâmiyye*, ne olursa olsun, bir şey eğer hadis rivayetleri içinde yer almışsa, her ne kadar Allah'ı antropomorfik tavsir etse de açıkça kabul eden, böylesi metinleri kendisi için dayanak olarak kabul eden *Haşâviyye* de *müşebbihe* tanımı içine alınmaktadır. Bkz. Macit, age., s. 113

kusurludur. O bakımdan, bu konuda, ılımlı antropomorfizm diyebileceğimiz temsilî dil öğretisi geliştirilmiştir.¹⁴⁰

Kur'an'ın teşbîhî dili kendine özgüdür ve kendi dil mantığı içerisinde kalınarak anlaşılmalıdır. Aslında tek Tanrı inancına dayalı herhangi bir din ve teorik sistem Tanrı'nın bilinebileceğini ve hakkında olumlu yüklemeler kullanabileceğimizi kabul etmek durumundadır. Antropomorfizme (müşebbihe) yol açacağı düşüncesiyle suçlanan teşbîhî dil, dini açıdan mutlaka Tanrı'nın sonradan olanlara benzediğini iddia etmek gibi; mantık açısından da eğer Tanrı hakkındaki düşüncelerimiz muhtevastından boşaltılmak istenmiyorsa bir yerde kaçınılmaz olmaktadır. Yani insanların teşbîhî terimler kullanmaksızın Tanrı'dan söz etmeleri mümkün değildir.¹⁴¹

Allah insanın bu sınırlılığını ve imkanını bildiği için kendisini sıfatlarıyla insanlara anlatmaktadır. Anlatırken de insanların kavram dünyalarından seçtiği özel kelimelerle bunu gerçekleştirmektedir.

İşte bu noktada dilin teolojik kullanımı ile ilgili mantık açısından güven arz eden bir başka iddialı görüş ortaya çıkmaktadır. Antropomorfizm ile agnostisizme karşı ciddi bir alternatif olarak ileri sürülen bu görüşe göre, tek anlamlılıkla çokanlamlılık arasında bir "kesişme alanı" söz konusudur, ve dilin teolojik kullanımı dayanağını işte bu alanda bulmaktadır. Yani olağan tecrübenin ötesindeki aşkın varlığı anlatmak için, teoloji, bildiğimiz sıradan sözcükleri bir bakıma özel bir biçimde kullanmaktadır. Burada yapılması gereken iş, dilin dinî ve teolojik bir biçimde kullanılmasının dinî olmayan kullanılıştan nasıl türetildiğini göstermektir. Bunun ilahiyat geleneğindeki yaygın şekli, terimin özgün anlamının Tanrı için kullanılması mümkün olmayan kısmını atmak geri kalan kısmını ise teolojiye bırakmaktır. Doğrusu, "esirgeyen", "bağışlayan" ve "bilen" gibi nitelikleri Tanrı'ya biz veririz ve O'nu kendi niteliklerimizle nitelendiririz. Tanrı hakkında kullandığımız terimler, zorunlu olarak, gücümüzün yettiği ve ifadelerimizin erişebileceği şeyi dile getirir. Bunun böyle olmasının nedeni terimleri bildiğimiz dünyadan almamızdır. Bu durum ifadede antropomorfizm (*teşabüh*)'i gerektirir. O halde, benzerliğin ortadan kaldırılması için bize düşen bilinen dünyayı çağrıştıran ve ona işaret eden anlamın olumsuz kılınmasıdır. Ama her şeyden önce,

¹⁴⁰ Koç, *age.*, s. 90.

¹⁴¹ Koç, *age.*, s. 63-64.

Tanrı (İlk) hakkında kullanılan terimlerin, bize göre, üstünlük ve yetkinlik bakımından çevremizdeki en üstün varlıklara işaret eden isimler olması gerekir. Ancak, İlk hakkında kullanılan isimler üstünlük ve yetkinlik bakımından çevremizde bulunan (hatta en üstün) varlıklar için kullanıldıklarında işaret ettikleri şeye işaret etmezler. Tersine bu sözler İlk kendi mahiyetine özgü bir yetkinliğe işaret ederler. Daha açık söyleyecek olursak, Tanrı hakkında kullandığımız terimler (*esma*) gerçekte O'nun isimleri değil, anlayışlarımızı yükselten (*yukarribu*) sözlerdir. "Zihin", diyor Maturidî, "bu isimlerden, Allah'ın münezzeh olduğu anlamlar anladığından, olumlu bir ifadenin hemen arkasından olumsuz bir ifade gelir. Bu bakımdan, Tanrı hakkında konuşmak olumsuz içinde olumlu ve olumlu içinde olumsuz bir dille olur. İşte dilin bu şekilde kullanılmasına genel olarak analogik dil denmektedir. Yani tenzihi dille teşbîhî dil arasında bir "orta durum" dili.¹⁴²

Dilin olumsuz kullanımıyla olumlu kullanımı arasında bir başka anlam düzeyi olduğu iddiasına dayanan analogik dil, teolojide iki çetin soruya cevap temin eden bir kuram olarak görülmektedir. Bunlardan birincisi, tecrübelerimize dayalı olarak sonlu şeylerden elde ettiğimiz kavramlarla "aşkın" ve her şeyden münezzeh olan Tanrı hakkında nasıl anlamlı ifadelerde bulunduğumuz sorusudur; İkincisi ise yaratıklardan yola çıkarak Yaratanın mahiyeti hakkında nasıl çıkarımda bulunduğumuzdur.¹⁴³

Genel olarak analogi/temsili/mecazi dil, nisbeten iyi bilinen bir nesneden elde edilen bir kavramın nisbeten bilinmeyen bir şeye uygulanmasında kullanılan isnat yöntemi veya benzer türler şeklinde sınıflandırılabilir varlıklar arasındaki bir bağlantı (relation) diye tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle iki şey arasında ilgili oldukları arka plana göre meydana gelen bir benzeşmedir (teşabüh), veya çok genel anlamda ele alındığında eski bir kelimeye yeni hünerler öğretme sanatıdır. Her hangi bir analoginin dayandığı benzerlik çeşidi benzeyenlerde bulunan soyutlanabilir bir özdeş niteliğe indirgenebilen şeydir. Buna göre, Tanrı hakkındaki ifadeler söz konusu olduğunda; analogi birbirinden tamamen farklı olan Tanrı ile sonlu varlıklar arasında, en azından bir tane soyutlanabilir bir özelliğin (varlık benzerliği) ya da bağlantının bu-

¹⁴² Koç, *age.*, s. 67-68.

¹⁴³ Koç, *age.*, s. 68.

lunduğunu kabul etmemizi gerektirir. Analogik dil kuramı birbirinden büsbütün farklı olan bu iki varlıktan birine uygulanabilen terimlerin, aynı değil ama analogik olarak, öteki varlıkla da ilgisi olacak şekilde kullanılabileceğini savunmakta ve yukarıda sözünü ettiğimiz çıkmazdan kurtulabileceğimizi ileri sürmektedir. Tanrı, her ne kadar bizim için erişilmez ve aşkın olsa da bütünüyle bilinmez değildir. Dolayısıyla Tanrı hakkında kullandığımız terimlerin 'tekanlamlı' olduğunu söylememiz mümkün değil ama bunlar "çok anlamlı" da değildir.¹⁴⁴

İki nesneyi karşılaştırmada kullandığımız analogiyi (benzetme-teşbih) teolojide kullandığımızda, karşımıza Tanrı ve âlem (Tanrı'dan başka her şey) gelecektir. Kullandığımız dilin Tanrı hakkında hiçbir bilgi vermeye yetmeyeceği söylendiği zaman agnostisizm ortaya çıkacaktır. Tanrı'ya ait bütün ifadelerimizin, insana ait ifadelerimiz gibi bir karşılığı olduğu söylene bu kez de teşbihe düşülecektir. Bu durumda analoginin farklılık ve benzerlik arasında orta yolu bulmaya çalıştığı ve Tanrı'ya dair ifadelerimize geçerlilik kazandırmayı hedeflediği söylenebilir.¹⁴⁵

Gayb âlemi/metafizik alan da diyebileceğimiz saha, insan tecrübesinin sınırlarının ötesinde bir âlem olduğuna göre vahyin kelimelerinin, lafız ve anlamlarıyla duyular âleminden alınması gerekmektedir. Doğrudan anlatılmasının bizim açımızdan mümkün olmadığı konu veya bilgilerin bizim dünyamızdan ödünç alınan kelime ve kavramlarla bize birtakım sanatlar kullanılarak aktarılması müteşâbihi oluşturmaktadır.¹⁴⁶

Kur'an dili, teşbih, mecaz, istiare, gibi birtakım dil sanatlarına başvurur. Bu dil sanatlarının kullanılması anlatımı daha güçlü, daha dinamik kılmaktadır, insanların zihinlerine de manayı daha etkili ve kalıcı bir şekilde yerleştirmektedir. Bu tür anlatımlar sayesinde her seviyedeki insan kendi kavrayışı nispetinde anlama katılabilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Koç, *age.*, s. 69; Teolojik dilin temsilî/analogik bir biçimde kullanılış yöntemi İslam dünyasında Maturûdi ve Farabi tarafından ortaya atılmış, Hristiyan ilahiyatında Thomas Aquinas tarafından daha derli toplu ifade edilmiştir.

¹⁴⁵ Şaban Ali Düzgün, , *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yay, Ankara, 2005, s.62.

¹⁴⁶ Tuğba Günel, *Müteşâbih' Kavramının Kelam Literatüründeki Anlam Ve Değeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.76.

¹⁴⁷ Günel, *age.*, s.75.

Sonuç

Öncelikli olarak, mütesâbihlik tamamen kelimenin etimolojik yapısına bağlı kalınarak Kur'an ayetleri arasındaki biçimsel mütesâbihlik/benzerlik, kelimesinin ilk sözlük anlamına bağlı kalınarak "iki şeyin birbirine benzemesi" bağlamında ele alınmalıdır. Bu anlamda lafzî mütesâbihlik, Kur'an'ın dilsel bir hitap olması ve tüm muarızlarına karşı bir dil üstünlüğü sağlaması ve dile özgü tüm incelikleri bünyesinde barındırması açısından bakılması kanaatimizce daha doğru bir yaklaşımdır. Lafzî mütesâbihlik, Kur'an'ın bir belâgat/dil özelliği olarak algılanmalıdır.

Mütesâbih konusu nüzul döneminden sonraki asırlarda itikadi, siyasi sosyal ve olayları nedeniyle yanlış şekillenmiştir. Meselenin insanların kendi zihin dünyalarını yansıtma temeline temel aldıkları bir alan haline gelmesiyle, sonuçta Kur'an'ın içinde anlaşılmayan yerlerin bulunduğu iddia edilmiş ve bu alan üzerinden sonu gelmez tartışmalar başlatılmıştır. Özellikle, Al'i- İmran, 3/7 de, Kur'an ayetlerinin muhkem ve mütesâbih olarak iki temel kategoride ve birbirlerinin zıddı olarak yapılandırıldıkları söylenemez. Tarihsel veriler ve ayetin bağlamı böyle bir anlamaya müsaade etmemektedir. Burada bahsedilen mütesâbihi ve bunun te'vilini ayetin tarihsel ve kendi iç bağlamında anlamak durumundayız.

Kur'an'a ve ilahi mesaja karşı çıkan, başlangıçta onu kabul etmeyen, onu tesirsiz hale getirmek için uğraşan ve aynı zamanda Kur'an'ın ilk hitap çevresini oluşturan müşrik Araplar bile Kur'an'ın; anlaşılabilir, kapalı, ne dediği, ne demek istediği belli olmayan ayet gruplarından oluşan bir kitap olduğunu iddia edememişlerdir. Allah'ın insanlara yönelik hitabının açık ve anlaşılabilir olduğu beyan edilmiş ve tarihsel belgelerin de teyit ettiği üzere, ilahi hitabın nazil olduğu dönemde dil düzeyinde kayda değer bir anlama sorunu yaşanmamıştır. Nitekim konuyla ilgili rivayet malzemesinde birkaç münferit örnek dışında sahabilerin de Kur'an'ı dilsel düzeyde anlamadıklarına ilişkin hemen hiçbir veri mevcut değildir.¹⁴⁸

Hız Peygamberin rehberliğinde, İslâm toplumunun genişleyip geliştiği, Kur'an ve Sünnetin hareket düsturu kabul edildiği ve toplumun ruhî açıdan olduğu kadar dış görünüş açısından da İslâmî kurallara bütünüyle teslim olduğu, kendisine yüklenileni yerine getirmede kusur

¹⁴⁸ Mustafa Öztürk, "Kur'an ve Anlama Sorununun Mahiyetine Dair", *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak-Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*, Ankara Okulu Yy., Ankara, 2007s.17-18.

etmediği ve inancın, kendisini toplumsal karakterde net bir biçimde gösterdiği bir tarihsel dönemden bahsetmek mümkün görünmektedir. Ne var ki hicri 1. yüzyılda peygamber (s.a.v)'in rihletine birlikte İslâm toplumunda ortaya çıkan ihtilaflar, özellikle Osman (r.a)'nın şehid edilmesinden itibaren ilk ihtilaflar göndermeler yapılarak hız kazanan iç çatışmalar hem İslâm toplumunu çözülmeye hem de itikâdi farklılaşmaya sürüklemiştir.¹⁴⁹

Müslüman bilginlerin meydana gelen olayları Kur'ân ve Sünnet açısından değerlendirmeye girişi, iman ve zühd evreninden akidede düşünme ve ondan çeşitli anlamlar çıkarma evrenine geçen toplumda, her fırkanın kendi duruşunu açıklama bağlamında Kur'ân'ı okuması, akidede farklılaşmanın bir sebebi olduğu gibi, buna bağlı olarak Kur'ân'in dili de bu farklılaşmada ikinci derecede rol oynamıştır. Kur'ân'ın ayetlerinde aradıklarını bulamadıklarında ya da görüşlerini destekleyici dayanak göremediklerinde ayetlerin gerçek anlamlarından sapmak veya yorumlamak, duruşu açıklamak için farklı anlam elde etmek bir yöntem haline getirilmiştir....Eğer Kur'âni sözcelerden iki veya daha çok anlam çıkarmak mümkün olmaz ise bu defa söz konusu terimlerin müteşâbih/kapalı olduğunu ileri sürmekle yetinmeyi tercih etmişlerdir.¹⁵⁰ Netice itibarıyla, Sonraki dönemlerde, Hz. Ömer'in işaret ettiği gelişmeler Müslümanlar tarafından yaşanmış ve itikadî ayrışmalar muhkem-müteşâbih ayet tespitine ilişkin farklı yaklaşımlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bütün itikadî mezhepler kendi temel yaklaşımlarını Kur'an'ın desteklediği iddiası ile ortaya çıkmış ve bu bağlamda mezhebî tutumlarını dayandırdıkları kendi görüşlerine uygun düşen ayetlere muhkem, muhalif olan ayetlere de müteşâbih ayet adını vermişlerdir.¹⁵¹ Bu tavır önemli ölçüde müteşâbihin bağlamından koparılarak istismar edilmesini beraberinde getirmiştir.

Allah'ın sıfatları bağlamında ele alınan müteşâbihlik, Tanrı hakkında teşbîhî bir dil kullanılıp kullanılamayacağı konusunda odaklanmaktadır. Teşbîhî, yani insanî nitelikleri dile getiren bir dil kullanmaksızın, Tanrı hakkında konuşmak mümkün değildir. Yed, ayn, vech, sâk, cenb, fevk gibi kavramlar gerçekte, Allah'ın bilinmezliğinin bir bilinir

¹⁴⁹ Macit, *age.*, s. 97-98

¹⁵⁰ Macit, *age.*, 98

¹⁵¹ Suyuti, *el- İtkan*, III/31, Mesela, Cebriyye mezhebinde olanlar, En'am suresi 25. ayetine dayanırken, Kaderiyye mezhebinde olanlar bunları küfürle itham ederek, Fussilet suresi 5. ayeti ve Bakara suresi 88. ayetlerini delil olarak ileri sürmüşlerdir.

şeye benzetilerek belli bir ölçüde açıklanır hale getirmenin bir yoludur. Doğrudan anlatılmasının bizim açımızdan mümkün olmadığı konu veya bilgilerin bizim dünyamızdan ödünç alınan kelime ve kavramlarla bize birtakım sanatlar kullanılarak aktarılması kaçınılmazdır ve bu durum mütesâbih kavramının kök anlamından kopmadan mütesâbih konusunu oluşturmaktadır.

Kaynakça

- ALEVLER, Köksal, Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yay., Ank., 2012.
- AYDIN, Muhammed Kur'an'da Benzer Ayetlerdeki Anlatım Farklılıkları, Değişim Yay., Adapazarı, 2001.
- BALJON, J. M. S., Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili, Çeviri: Mevlüt, Erten, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 1, Haziran-2004.
- BAŞOĞLU, Tuncay, "Muhkem" TDİA, İstanbul, 2009.
- CEVHERİ, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed, Sıhah, Tah. Emil Bedi'- Muhammed Nebil Tarifi, Daru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1999.
- CÜRCÂNÎ, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, et-Ta'rifât, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Mısır) 1938.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, Allah, Tabiat ve Tarih, Lotus Yay, Ankara, 2005.
- DEMİRCİ, Muhsin, Kur'an'ın Mütesâbihleri Üzerine, Birleşik Yay. İstanbul, 1996.
- DUMAN, M. Zeki, Kur'an'da Mütesâbihât, Bilimname, IX, 2005/3
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed, Kitabu'l-Ayn, I-VIII, Tahkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerrâî, Muessesetu'l-A'lemî, Beyrut, 1998.
- EL-FERRA, Ebu Zekeriyya b. Ziyad ed- Deylemi, Meâni'l- Kur'an, Tah. Ahmet Yusuf Necati, Daru'l- Mısriyye, Mısır, 1989.
- FIRAT, Ahmet Suphi Arap Edebiyatı ve Tarihi, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1996.

- GÜNAL, Tuğba, Müteşâbih' Kavramının Kelam Literatüründeki Anlam Ve Değeri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi, I. Kur'an Sempozyumu (Bilgi Vakfı), Ankara, 1994.
- KİRAZ, Celil Mukâtil b.Süleyman'ın Muhkem ve Mütesâbih Anlayışı, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2011/1, Sayı: 26.
- KOÇ, Turan, Din Dili, Rey Yayınları, Kayseri, Tarihsiz.
- MACİT, Nadim, Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- MUKATİL, b. Süleyman, Tefsiru Mukatil b. Süleyman, Tah. Ahmet Ferit, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- , el-Vucûh ve'n-Nezâir, (Tahkik: Ali Özek), İlmî Nesriyat, İstanbul, 1993.
- ÖZTÜRK, Mustafa, Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2011.
- , "Kur'an ve Anlama Sorununun Mahiyetine Dair", Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak-Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları, Ankara Okulu Yy., Ankara, 2007.
- PAÇACI, Mehmet Kur'an'da Dil Ve Varlık Alanları, I. Kur'an Sempozyumu (Bilgi Vakfı), Ankara 1994.
- RÂĞİB, el-İsfehânî, Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an, Tahkik: Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kâlem, Beyrut, 1996.
- RAZİ, Fahreddin, Tefsir-i Kebir/Mefatihü'l-Gayb, (çev.Komisyon), Akçağ Yay., Ankara, 1989.
- ŞÂTİBÎ, El-Muvafakat, İslami İlimler Medodolojisi, Çev. Mehmed E Erdoğan, İz Yay. İstanbul, 1999.
- ŞİMŞEK, M. Said Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele, Yöneliş Yay, İstanbul 1991
- SAHİRON, Syamsuddin, Âl-i imrân suresi'nin 7. Ayetindeki Muhkemât ve Müteşâbihât'a İlişkin Taberî ve Zemahşerî'nin Görüşlerinin

- Analitik Bir İncelemesi, Çev: Zülfikar Durmuş, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002).
- SABÛNÎ, Nureddin, Maturudîye Akaidi, (çev: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1995.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Mektebetü Dari't-Turas, Mısır, Tarihsiz.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyen an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- TÜRÇAN, Galip Mâturîdî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih Ayetler, Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt 7, sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010.
- ÛNAL, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yay, İstanbul, 1986.
- YAVUZ, Ömer Faruk, Kur'an'da Sembolik Dil, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ZEMAHŞERÎ, Muhammed b. Ömer, Esasu'l-Belağa, Tah. Muhammed Basil Uyunu's-Sûd, Daru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 2010.
- ZERKEŞÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır, el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an,(tah. Mustafa Abdulkadir Atâ), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- WATT, Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, (çev: Ethem Ruhi Fırlalı), Umran Yay., Ankara, 1981.

